

PROBLEMY ANALIZY PROTOTYPOWOŚCI POJEĆ
(NA PRZYKŁADZIE „UCZCIWOŚCI”, „KOMUNIZMU”
I „NAUCZYCIELA”)

Budowa pojęć naturalnych

Przyjmuje się powszechnie, że pojęcia naturalne mają charakter umysłowych reprezentacji rzeczywistości i że reprezentacje te są wewnętrznie ustrukturowane.

Pojęcia naturalne, którymi posługujemy się na co dzień — w odróżnieniu od pojęć naukowych — nie mają ostrych granic, dlatego też nie zawsze potrafimy jednoznacznie odróżnić desygnaty pojęć potocznych od niedesygnatów.

Istotną część pojęcia naturalnego stanowi tzw. „prototyp” — czyli reprezentacja najlepszego egzemplarza danego pojęcia. Prototyp jabłka, na przykład, jest wyobrażeniem czy opisem umysłowym (*mental description*) najbardziej typowego jabłka. Nie zawsze prototypom odpowiadają realne egzemplarze, dlatego Smith i inni (1988) ujmują rzecz ogólniej. Według nich prototyp bywa reprezentacją bardziej ogólną niż wyobrażenie.

Prototyp, ujmując rzecz inaczej, to reprezentacja charakterystycznych cech posiadanych przez desygnaty czy egzemplarze pojęcia. Prototyp jabłka obejmuje na przykład takie charakterystyczne cechy, jak: posiadanie nasion, miąższu i skórki. Badania wykazały, że w prototypie reprezentowane są ponadto cechy, które nie są konieczne dla danego pojęcia. Niekoniecznymi cechami w przypadku jabłka są: czerwone, okrągłe, gładkie, jako że jabłka mogą być także zielone, owalne i chropowate.

Jednak prototyp to coś więcej niż lista cech bardziej lub mniej charakterystycznych dla danego pojęcia. Smith i inni (1988) wymieniają trzy właściwości strukturalne prototypu:

1. Cecha, w której wyróżnia się dwie składowe: atrybut (nazywany przez innych badaczy wymiarem) i wartość. Prototyp jabłka składa się z szeregu par „atomybut — wartość”, takich jak: kolor — czerwony, kształt — okrągły, rodzaj powierzchni (*texture*) — gładka.

2. Wskaźniki ważności dla każdej z istotnych wartości. W przypadku jabłka „czerwień” jest ważniejszą wartością niż „okrągłość”, ponieważ — jeśli o to zapytać ludzi — szybciej odpowiadają, że *jabłka są czerwone*, niż że *jabłka są okrągłe*.

3. Wskaźniki diagnostyczności dla każdego z atrybutów. Chodzi o to jak bardzo przydatny jest dany atrybut podczas odróżniania egzemplarzy wyróżnionego pojęcia od egzemplarzy przeciwstawnych pojęć. Jeśli człowiek musi zdecydować, czy określony przedmiot jest egzemplarzem danego pojęcia, bierze pod uwagę nie tylko atrybuty wspólne dla prototypu i klasyfikowanego przedmiotu, lecz także atrybuty różniące prototyp i przedmiot.

Oprócz prototypu, nazywanego także rdzeniem pojęcia lub wzorcem (Trzebiński 1981, 1986; Wojciszke 1986), pojęcie naturalne obejmuje ponadto tzw. obszar dopuszczalnego niepodobieństwa do prototypu. Obszar ten może być rozumiany jako zbiór atrybutów czy — lepiej — wymiarów. Na ogół jednak nie wszystkie wartości z danego wymiaru, lecz tylko pewien podzakres wartości współtworzy ów obszar dopuszczalnego niepodobieństwa do prototypu. Zilustrujmy to przykładem. W przypadku pojęcia „jabłka” jednym z atrybutów czy wymiarów jest kolor. Na wymiarze tym mieści się wiele wartości, takich jak: czerwień, zieleń, różowość, biel, fiolet itd. Jednak tylko pewien podzakres wymiaru „kolor” (np. wartości: czerwień, zieleń i różowość) współtworzy, z innymi wymiarami, obszar dopuszczalnego niepodobieństwa do prototypu. Wartości „biel” i „fiolet” znajdowałyby się poza omawianym podzakresem. Wielkość podzakresu nie jest stała i zwiększa się lub zmniejsza w zależności od różnych czynników.

Prototyp, jako idealny egzemplarz, przyjmowałby z tego podzakresu czy wymiaru tylko jedną wartość — „czerwień”. Inne egzemplarze czy desygnaty mogłyby przyjmować także pozostałe wartości z opisanego podzakresu. Jeśli teraz osoba badana otrzymałaby trzy jabłka: czerwone, różowe i zielone, to czerwone oceniałaby jako jabłko najbardziej typowe, bo najbardziej przypominające prototyp, a zielone — jako najmniej typowe. Owoce białe i fioletowe klasyfikowane byłyby jako niejabłka.

Z powyższego wynika, że egzemplarze czy desygnaty danego pojęcia są bardziej lub mniej typowymi jego przykładami, zależnie od stopnia, w jakim przypominają prototyp.

Warto dodać, że im bardziej abstrakcyjne pojęcie, tym mniejsza liczba istotnych atrybutów (wymiarów) składa się na pojęcie.

Pojęcie a stereotyp

Według Mądrzyckiego (1986) istnieje płynna granica między pojęciami (kategoriami) i stereotypami (s. 164). Podobnie Bartmiński (1988) pisze o zbliżeniu znaczenia terminów „stereotyp” i „pojęcie”, chociaż uznaje za Schaffem i Putnamem (Bartmiński, 1985:36—37 i 50) ich odrębność. Trzeba zauważyć, że jeśli pójdziemy zbyt daleko w utożsamianiu pojęcia i stereotypu, któryś z dwu terminów przestanie być potrzebny, dlatego należy wskazać takie różnice między stereotypem i pojęciem, które pozwolą oddzielić je od siebie nie tylko teoretycznie, ale także na poziomie procedur badawczych.

Z teoretycznego punktu widzenia szczególnie przydatne wydają się różnice strukturalne między stereotypem i pojęciem. Po pierwsze, należy zaakceptować klasyczną tezę Lippmana, według której stereotyp jest niepełnym, cząstkowym obrazem jakiegoś zjawiska (Grygo i in., 1980, Bartmiński, 1985). To implikuje, że pojęcie jest pełnym, a w każdym bądź razie pełniejszym niż stereotyp, obrazem zjawiska. Jeśli przyjmiemy za Putnamem (Bartmiński, 1985), że pojęcie i stereotyp są swego rodzaju teoriami zjawiska, to jednocześnie zaakceptujemy tezę o pojęciu jako obrazie niepełnym. Żadna bowiem teoria nie jest pełnym i do końca trafnym odzwierciedleniem rzeczywistości. Problem pojawia się wówczas, gdy chcemy określić, na ile pełna musi być reprezentacja, by można było powiedzieć, że nie jest już stereotypem, a jest pojęciem. Po drugie, pełniejszy charakter reprezentacji pojęciowej wynika — jak sądzę — stąd, że pojęcia obejmują tak treści definicyjne zjawiska, jak i treści skojarzone (konotacje), podczas gdy stereotyp ogranicza się do treści skojarzeniowych. Chodzi zarówno o tzw. asocjacje denotatywne (oparte na przedmiocie), jak i konotatywne (oparte na nazwie); por. Bartmiński, 1988:100. Po trzecie, stereotyp jest strukturą nieelastyczną, bo zamkniętą na nowe informacje, podczas gdy pojęcie ulega przekształceniom pod wpływem nowych informacji. Stąd wniosek, że stereotypami operują szczególnie często osoby dogmatyczne.

Na marginesie tych rozważań nasuwają się następujące pytania. Czy jeśli ktoś posiada pojęcie, powiedzmy, „komunisty”, to tym samym nie posługuje się stereotypem „komunisty”? A jeśli jedna i ta sama osoba operuje i pojęciem, i stereotypem „komunisty”, to czy są to dwie różne struktury umysłowe, czy też jedna struktura zachowująca się raz jak pojęcie, a w innych okolicznościach jak stereotyp? Odpowiedzi na te pytania nie są oczywiste.

Cel badań własnych

Przystępując do analizy struktury prototypowej wybranych pojęć naturalnych (*uczciwość, komunizm, nauczyciel*), pojęć wchodzących do *Polskiego słownika aksjologicznego*, należy dokładnie wskazać cel analizy, jak i problemy związane z metodą badań.

Celem badań własnych (których wyniki zostaną przedstawione tylko częściowo, w Załączniku, ponieważ skoncentruję się na metodzie badań) jest analiza treści prototypów pojęć. Chodzi, po pierwsze — o wyszczególnienie cech tworzących treść prototypu, po drugie — o ustalenie hierarchii ważności tych cech. Cechy ważniejsze są bardziej prototypowe niż cechy mniej ważne.

Prezentacja metody badawczej

Analiza struktury prototypowej pojęć konkretnych, takich jak *owoc, krzesło, ptak*, jest stosunkowo prosta. Badacz podaje osobom badanym nazwę pojęcia, np. „owoc” a następnie nazwy ich egzemplarzy, takie jak: „jabłko”, „śliwka”, „gruszka”, „morela”, „oliwka”; albo rysunki wymienionych owoców; albo też realne, soczyste owoce. Badany ocenia na skali punktowej jak typowymi egzemplarzami „owocu” są poszczególne egzemplarze.

Inny sposób polega na podaniu nazwy pojęcia i poproszeniu badanych, aby wymienili nazwy egzemplarzy tego pojęcia. Przyjmuje się, że im wcześniej, szybciej i częściej wymieniana jest nazwa danego egzemplarza, tym z bardziej typowym czy prototypowym egzemplarzem mamy do czynienia (Trzebiński, 1986).

W badaniach¹ poświęconych strukturze abstrakcyjnych pojęć, takich jak „uczciwość” czy „komunizm”, zastosowano metodę w głównych zarysach podobną do opisaną. Po przedstawieniu badanym, którymi byli studenci z różnych kierunków studiów UMCS w liczbie 26—29 osób, zależnie od pojęcia, instrukcji ogólnej, zadawano następnie przy każdym pojęciu pytanie o identycznym schemacie: „Podaj, co według Ciebie stanowi o istocie (prawdziwego) x-a?”. Za „x” podstawiano nazwy analizowanych pojęć. Badani odpowiadali na pytania pisemnie.

Na tak postawione pytania niektóre osoby odpowiadały podając pojedyncze określenia, a inne — całe wypowiedzi. W przypadku „uczciwości”

¹ Badania przeprowadzili wspólnie: autor niniejszej pracy i Małgorzata Mazurkiewicz-Brzozowska oraz Jerzy Bartmiński w latach 1989—1990 w środowisku lubelskich studentów. Celem badań było zebranie materiałów do *Polskiego słownika aksjologicznego*.

na przykład, osoba nr 5 odpowiedziała: *To prawdziwość, sprawiedliwość*, a osoba nr 3: *Postępowanie zgodne z przyjętymi normami postępowania, prawdomówny, nie przyswaja sobie własności innych, nie kłamie, nie oszukuje*. Wyodrębnienie poszczególnych cech prototypu zawartych w takim materiale rodzi nie lada problemy i wymaga zastosowania ścisłych reguł analizy. Część reguł wykorzystanych w badaniach własnych została zaczerpnięta z pracy Fehra (1988), w której opisano analizę prototypową pojęć „miłość” i „zaangażowanie”. Inną część reguł sformułowano w wyniku trudności, jakie pojawiły się w trakcie analizy materiału empirycznego zebranego w badaniach własnych.

Fehr opracował kryteria wyodrębniania tzw. jednostek językowych, tj. cech lub atrybutów.

1. Odrzucał stwierdzenia, które nie odnosiły się do cech, lecz do typów. Dotyczyły na przykład typów czy rodzajów miłości, a nie jej cech.

2. Odrzucał takie stwierdzenia, które zamiast cech wskazywały kategorię nadrzędną dla danego pojęcia. „Miłość jest emocją”, to przykład wypowiedzi tego rodzaju.

W badaniach własnych postępowano nieco inaczej. Nie odrzucano kategorii nadrzędnych ani typów jakiegoś zjawiska, ale wyodrębniano je traktując jak informację o związku analizowanego pojęcia z systemem pojęć ogólniejszych.

3. Pojawienie się w odpowiedziach całych zwrotów wymagało rozstrzygnięcia, czy dany zwrot odnosi się do pojedynczej cechy, czy też można z niego wydzielić dwie lub więcej cech. Fehr zdecydował:

a) jeśli określenie poprzedzające lub następujące po cesze ma charakter modyfikacji, np. nasila lub osłabia natężenie cechy, to należy wyodrębnić jedną cechę. W przypadku pojęcia „nauczyciel” zwrot „posiada głęboką wiedzę” traktowano jak informację o pojedynczej cesze.

b) jeśli części wyrażenia mogą istnieć jako samodzielne atrybuty, to należy liczyć je osobno. Zwrot dotyczący nauczyciela: „Czuje potrzebę rozszerzania zakresu własnej wiedzy i korygowania jej” podzielono zatem na dwie cechy: „potrzeba rozszerzania własnej wiedzy” i „potrzeba korygowania własnej wiedzy”.

Fehr zaproponował ponadto kryteria grupowania jednostek językowych w kategorii cech, mianowicie kryteria pozwalające rozstrzygać, kiedy dwa podobne, ale nieidentyczne wyrażenia informują o tej samej cesze, a kiedy o różnych cechach. Fehr przyjął, że jednostki językowe należą do tej samej kategorii (informują o tej samej cesze) jeżeli:

1. Mamy do czynienia z różnymi formami gramatycznymi tego samego słowa. I tak w przypadku „nauczyciela” słowa *wykształcenie* i *wykształcony* świadczą o tej samej cesze.

2. Występują modyfikacje typu:

a) przymiotnikowego, takie jak: *bardzo, trochę, skrajnie*; dlatego określenia odnoszące się do nauczyciela: „wiedza”, „szeroka wiedza” i „posiada głęboką wiedzę” zaliczono do jednej kategorii,

b) przysłówkowego, np. *czasami, często*,

c) relacji lub osoby, o ile nie zmieniało to radykalnie znaczenia cechy, dlatego też w przypadku „uczciwości” uznano, że określenia „sprawiedliwie ocenia siebie” i „sprawiedliwie ocenia innych” świadczą o dwu różnych cechach.

3. Są identyczne pod względem znaczenia czy synonimiczne. Stąd zwroty „prawdomówny” i „nie kłamie” znalazły się w tej samej kategorii

Ustalanie struktury prototypowej „uczciwości”, „komunizmu” i „nauczyciela”, pojęć dobranych celowo pod kątem ich odmienności, ujawniło potrzebę zastosowania dodatkowych kryteriów analizy. Wynikało to m.in. stąd, że badani oprócz informacji o cechach pojęcia i kategoriach wobec niego nadrzędnych, podawali informacje o konkretnych egzemplarzach pojęcia. W przypadku osób na określenie takich egzemplarzy zaproponowałem nazwę „wzór osobowy”. Wzory osobowe oddzielano od cech, ale ich nie wyrzucano. Przy pojęciu „nauczyciel” pojawił się wzór osobowy pani doktor Nasalskiej, a przy nie analizowanym tu pojęciu „wojsko” – generał Jaruzelski.

Inny problem odkryto przy pojęciu „komunizm”. Ponieważ badania związane z *Polskim słownikiem aksjologicznym* objęły pojęcia odnoszące się do wartości, pytania sformułowano tak, by nie precyzowały, czy chodzi o przedmiot idealny, czy o przedmiot typowy. Stąd pytanie o „istotę prawdziwego x-a”. W tym przypadku — komunizmu. „Istota prawdziwego komunizmu” dla jednych oznaczała komunizm jako ideał, dla drugich — komunizm jako realny system polityczny. Ta przygoda okazała się dość szczęśliwa, ponieważ umożliwiła dokonanie pouczającego zestawienia ideału z rzeczywistością.

Tym niemniej, pojawiła się konieczność wyróżnienia dwu równorzędnych znaczeń tego samego terminu. Klasyfikowanie wypowiedzi poszczególnych osób nie zawsze było łatwe, ponieważ badani charakteryzując komunizm jako ideał, dodawali określenia, które bardziej pasowały do charakterystyki komunizmu jako realnego systemu politycznego. Najlepszym wyjściem byłoby chyba wykluczenie z analizy niejednoznacznych wypowiedzi, tym bardziej, że zdarzają się one raczej rzadko.

Kolejną trudność w analizach stwarzają sformułowania odnoszące się do tej samej cechy, ale o różnym stopniu ogólności. Jeśli jedna osoba odpowiada, że uczciwość polega na rezygnacji z cudzej własności, druga mówi o nieprzywłaszczaniu sobie cudzych poglądów, a trzecia — o nieprzywłaszczaniu cudzych rzeczy, to tak naprawdę mamy do czynienia z trzema różnymi, ale nie z trzema synonimicznymi cechami. Przy czym

rezygnacja z cudzej własności to cecha ogólniejsza, która obejmuje dwie pozostałe, ponieważ cudze poglądy i cudze rzeczy stanowią cudzą własność. Z powyższego wynika, że analizując strukturę prototypową pojęcia powinniśmy uwzględniać różne poziomy ogólności cech.

Ponadto, jeśli chcemy oddać wiernie strukturę prototypową pojęć charakterystyczną dla jakiejś grupy osób, to nie należy podczas analizy materiału empirycznego tworzyć cech o innym poziomie ogólności niż ten, którego używają badani.

Jakkolwiek wszystkie opisane reguły ogromnie ułatwiają analizę wypowiedzi, to jednak należy pamiętać, że nie gwarantują one pełnej obiektywności analizy. Pełna obiektywność miałyby miejsce wówczas, gdyby dwie lub więcej osób opracowujących niezależnie od siebie ten sam materiał empiryczny otrzymywało identyczne rezultaty. Dlatego chciałbym wypunktować te momenty procesu analizy, które odznaczają się subiektywizmem. Być może dalsze doskonalenie metod pozwoli na usunięcie przynajmniej niektórych słabości.

1. Nie istnieją obiektywne kryteria synonimiczności². To, czy dwie wypowiedzi dotyczą tej samej cechy, czy dwu różnych, zależy od oceny badacza. Pewnym remedium mogłaby być metoda sędziów kompetentnych, która — jakkolwiek pracochłonna — mogłaby dać w tym przypadku dobre wyniki.

2. To, czy problem synonimiczności jakichś cech zostanie w ogóle postawiony podczas analizy, zależy od spostrzegawczości badacza. Prawdopodobnie różne osoby będą tworzyły z tego samego materiału nieco odmienne zbiory cech synonimicznych.

3. Porządkowanie cech różniących się poziomem ogólności nasuwa problemy identyczne do wyżej wymienionych. Spostrzegawczość badacza jest tu także decydująca. Tym bardziej, że niekiedy wchodzi w grę więcej niż dwa poziomy ogólności cech.

4. Charakterystyka pojedynczej cechy bywa niekiedy bardzo rozbudowana i obejmuje kilkanaście lub nawet dwadzieścia kilka wyrazów. Ze względów czysto technicznych wskazane jest skracanie takich charakterystyk. Jednak istnieje realne niebezpieczeństwo, że osoba przeformułująca dany zwrot może zmienić sens cechy.

5. Z powodu niepełnych i niejasnych sformułowań analizujący miewa dodatkowo wątpliwości, czy określone wyrażenie jest definicją, czy kategorią nadrzędną, czy też cechą.

Mimo przedstawionych zastrzeżeń jestem zdania, że omówiona metoda analizy struktury prototypowej pojęć posiada dostateczną rzetelność. Różne osoby, stosując ją niezależnie od siebie, otrzymałyby prawdopo-

² Wielość poglądów na ten temat przedstawił Grodziński (1985).

dobnie wyniki identyczne bądź podobne jakościowo. Należy natomiast oczekiwać nieuchronnych — choć zapewne niezbyt wielkich — różnic we wskaźnikach ilościowych. Chodzi na przykład o wskaźniki frekwencji obliczane dla poszczególnych cech. Empiryczne sprawdzenie hipotezy dotyczącej rzetelności metody byłoby ze wszech miar pożądane.

Bibliografia

- Bartmiński J., *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki (I), Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*, III, Warszawa 1985, s. 25—53.
- Bartmiński J., *Kryteria ilościowe w badaniu stereotypów językowych*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 1988, XLI, s. 91—104.
- Fehr B., *Prototype analysis of the concepts of love and commitment*, „Journal of Personality and Social Psychology” 1988, 55, 4, s. 557—579.
- Grodziński E., *Językoznawcy i logicy o synonimach i synonimii*, Wrocław 1985.
- Grygo J., Kwiecińska J., Pitucha E., Prażnowska B., Teterycz M., *Stereotypy językowe nazw ludzi w polszczyźnie potocznej*, „Zeszyty Językoznawcze”, Lublin 1980, s. 63—84.
- Mądrzycki T., *Deformacje w spostrzeganiu ludzi*, Warszawa 1986.
- Smith E. E., Osherson D. N., Rips L. J., Keane M., *Combining prototypes: A selective modification model*, „Cognitive Science” 1988, 12, s. 485—527.
- Trzebiński J., *Twórczość a struktura pojęć*, Warszawa 1981.
- Trzebiński J., *Współczesne badania nad pojęciami*, [w:] Goszczyńska M. (red.), *Psychologia procesów poznawczych. Wybrane zagadnienia*, Warszawa 1986, s. 93—122.
- Wojciszke B., *Teoria schematów społecznych*, Wrocław 1986.

Załącznik

W załączniku przedstawiono strukturę prototypową „uczciwości”, „komunizmu” i „nauczyciela”, którą odtworzono w wyniku zastosowania metody opisanej w artykule. Oprócz cech danego pojęcia, stanowiących strukturę prototypową sensu stricto, dołączono także wszystkie pozostałe odpowiedzi badanych osób, tj. kategorie nadrzędne, definicje, synonimy i wzory osobowe. Niekiedy, zwłaszcza przy haśle „nauczyciel”, jednoznaczne zakwalifikowanie niektórych odpowiedzi do cech lub kategorii i definicji było wręcz niemożliwe. Przy każdej odpowiedzi podano, jak często się pojawiała, a przy cechach podano dodatkowo, jaki procent spośród wszystkich cech stanowi dana cecha. Po wyliczeniu cech tworzących strukturę prototypową,

podano sumę cech różnych treściowo, bez uwzględniania poziomu ich ogólności. Podano także sumę frekwencji cech, tj. wszystkie cechy, zarówno powtarzające się, jak i nie powtarzające się w przebadanej grupie.

Sumę wszystkich cech obliczono opierając się na frekwencjach podanych przy cechach najbardziej ogólnych. Uwaga! Liczba podana przy najogólniejszej cesze, często nie jest prostą sumą cech mniej ogólnych, ponieważ badani podawali przecież i cechy w wersji najogólniejszej.

Każda odpowiedź (cecha) ma swój numer. Cechy najbardziej ogólne mają numery jednocyfrowe (np. 1., 2., 3. itd.). Cechy mniej ogólne mają numery dwu- i trzy- cyfrowe (np. 1.1., 1.2., 1.3. albo 2.1.1., 2.1.2. itd.). Na pierwszym miejscu umieszczono cechy pojawiające się najczęściej. Na końcu — cechy, które wystąpiły tylko jeden raz.

Duże N informuje, od ilu osób pochodzą odpowiedzi, na podstawie których utworzono strukturę prototypową pojęcia.

W przypadku „komunizmu” odpowiedzi podzielono na dwie grupy: te, które dotyczą komunizmu jako realnego systemu politycznego i te, które dotyczą komunizmu jako ideału. Uczyniono tak, ponieważ — jak się wydaje — chodzi o dwa pojęcia dotyczące rzeczy diametralnie różnych. Niekiedy jednak ta sama osoba podawała cechy, które charakteryzowały idealny jak i realny system polityczny.

UCZCIWOŚĆ

N=29

Frekwencje i % odpowiedzi

DEFINICJE, SYNONIMY, KATEGORIE NADRZĘDNE, TAUTOLOGIE

1. działanie w zgodzie ze sobą i z innymi	8
1.1. postępowanie zgodne z własnym sumieniem	4
1.2. pozostawanie w zgodzie ze sobą	3
1.2.1. pozostawanie w zgodzie z własnymi przekonaniem	1
1.2.2. pozostawanie w zgodzie z własnym systemem wartości	1
2. przestrzeganie norm moralnych	5
3. postępowanie zawsze fair	2
4. cecha charakteru, którą powinien posiadać każdy człowiek	1
5. musi być uczciwością „mimo wszystko”	1

CECHY

1. związek z prawdą	12	17,91
1.1. prawdomówność	9	13,43
2. sprawiedliwość	9	13,43
2.1. sprawiedliwa ocena siebie	1	1,49
2.2. sprawiedliwa ocena innych	5	7,46
2.2.1. osądzanie innych niezależnie od ich przekonań	1	1,49
2.2.2. osądzanie innych niezależnie od ich pochodzenia	1	1,49
2.2.3. osądzanie innych niezależnie od ich rasy	1	1,49
3. niesięganie po cudzą własność	6	8,96
3.1. nieprzywłaszczanie sobie cudzych poglądów	1	1,49

3.2. nieprzywłaszczanie sobie cudzych rzeczy	2	2,98
4. niewyrządzanie krzywdy	5	7,46
4.1. niewykorzystywanie innych	1	1,49
5. nieoszukiwanie	4	5,97
6. lojalność	3	4,48
7. rzetelność	2	2,98
8. szczerść	2	2,98
9. szlachetność	2	2,98
10. brak korupcji	2	2,98
10.1. nieprzyjmowanie łapówek	1	1,49
11. szacunek wobec innych	2	2,98
12. sumienność	2	2,98
13. wypełnianie swoich powinności	1	1,49
14. obrona innych	1	1,49
15. obrona słusznych spraw	1	1,49
16. niekierowanie się prywatą	1	1,49
17. chęć niesienia pomocy	1	1,49
18. prawość	1	1,49
19. działanie bez tajemnic	1	1,49
20. zadowolenie z wykonanego obowiązku	1	1,49
21. zrozumienie	1	1,49
22. miłość	1	1,49
23. umiejętność wybaczenia	1	1,49
24. zgodność słów i czynów	1	1,49
25. dotrzymywanie obietnic	1	1,49
26. dotrzymywanie ślubów	1	1,49
27. niedopuszczanie do dwuznacznych sytuacji	1	1,49
Suma różnych cech	37	
Suma frekwencji cech	67	100%

NAUCZYCIEL

N=26

Frekwencje i % odpowiedzi

KATEGORIE NADRZĘDNE, DEFINICJE, SYNONIMY

1. człowiek posiadający wiedzę i przygotowanie pedagogiczne	1
2. dobry pedagog i wychowawca	1

CECHY

1. posiada rzetelną wiedzę	17	13,18
2. wyrozumiały	10	7,75
2.1. wyrozumiały w stosunku do uczniów	1	0,77
2.2. umie zrozumieć dziecko	1	0,77
3. sprawiedliwy	10	7,75
3.1. ocenia sprawiedliwie uczniów	4	3,10
4. umie przekazywać wiedzę	7	5,43
5. interesująco naucza	4	3,10
5.1. stara się urozmaicić lekcje przez stosowanie różnych pomocy	1	0,77

5.2. stara się urozmaicić lekcje przez oryginalne, szerokie interpretacje zagadnień jakimi się zajmuje	1	0,77
6. jest autorytetem	4	3,10
7. cierpliwy	4	3,10
8. empatyczny	3	2,33
9. wymagający	3	2,33
10. ma poczucie humoru	3	2,33
11. potrafi nawiązywać kontakty z ludźmi	3	2,33
11.1. potrafi nawiązać kontakt z uczniem	1	0,77
12. przekazuje uczniom swoje doświadczenie	3	2,33
12.1. przekazuje uczniom swoją wiedzę	1	0,77
12.2. przekazuje uczniom umiejętności	1	0,77
13. inteligentny	2	1,55
14. sumienny	2	1,55
15. uczciwy	2	1,55
16. życzliwy	2	1,55
17. pogodny	2	1,55
18. stanowczy	2	1,55
19. lubi swoją pracę	2	1,55
20. wychowuje	2	1,55
21. ma zdolności pedagogiczne	2	1,55
22. partnersko traktuje uczniów	2	1,55
23. lubi dzieci i młodzież	2	1,55
24. dba o wygląd zewnętrzny	2	1,55
25. stanowczy	2	1,55
26. tolerancyjny	2	1,55
27. nie jest autorytatywny	1	0,77
28. demokratycznie kieruje uczniami	1	0,77
29. próbuje stosować różne metody	1	0,77
30. jest lubiany przez dzieci	1	0,77
31. przygotowany pedagogicznie	1	0,77
32. obowiązkowy	1	0,77
33. ma właściwe podejście do uczniów	1	0,77
34. elokwentny	1	0,77
35. nie ulega emocjom	1	0,77
36. posiada zaufanie uczniów	1	0,77
37. pewny siebie	1	0,77
38. stawia wymagania dostosowane do poziomu ucznia	1	0,77
39. ma silną osobowość	1	0,77
40. doświadczony	1	0,77
41. solidny	1	0,77
42. ma elastyczne poglądy	1	0,77
43. czuje powołanie do przekazywania wiedzy	1	0,77
44. zależy mu na nauczaniu uczniów	1	0,77
45. rozszerza swoją wiedzę	1	0,77
46. koryguje swoją wiedzę	1	0,77
47. odcytany	1	0,77
48. optymistyczny	1	0,77
49. szczerzy	1	0,77
50. ma rozległe zainteresowania	1	0,77
51. ma powołanie do pracy z dziećmi i młodzieżą	1	0,77

52. taktowny	1	0,77
53. rzetelny	1	0,77
54. sympatyczny	1	0,77
55. dobry	1	0,77
56. konsekwentny	1	0,77
Suma różnych cech	64	
Suma frekwencji cech	129	100%

WZORY OSOBOWE

1. pani dr Nasalska	1
---------------------	---

KOMUNIZM — jako ideał

N=23

Frekwencje i % odpowiedzi

KATEGORIE NADRZĘDNE, DEFINICJE

1. ideologia	2
2. ustrój społeczny	1
3. socjalizm	1

CECHY

1. równość	10	18,52
1.1. poczucie równości	1	1,85
1.2. wiara w równość	1	1,85
2. wspólna własność	6	11,11
2.1. wspólne żony	1	1,85
2.2. wspólne pieniądze	1	1,85
2.3. wspólne domy	1	1,85
3. utopijność	5	9,26
3.1. nierealność wprowadzania równości	1	1,85
4. sprawiedliwość	4	7,41
4.1. poczucie sprawiedliwości	1	1,85
4.2. wiara w sprawiedliwość	1	1,85
5. zasada „każdemu według potrzeb, od każdego według zdolności”	3	5,56
5.1. wszystkim według ich potrzeb	2	3,70
6. filozofia marksistowsko-leninowska	3	5,56
6.1. materializm historyczny	1	1,85
6.2. materializm dialektyczny	1	1,85
7. dbałość o interesy ludzi	3	5,56
8. społeczna własność środków produkcji	2	3,70
8.1. uspołecznienie przemysłu	1	1,85
9. możliwy do zrealizowania jedynie przy wysokim stopniu świadomości wszystkich jednostek	1	1,85
10. gwarantuje wolność słowa	1	1,85
11. gwarantuje wolność postępowania	1	1,85
12. wspólnota dążeń	1	1,85
13. wspólnota działań	1	1,85
14. wspólne rządy wszystkich warstw społeczeństwa	1	1,85
15. wyzwolenie człowieka od egoistycznej żądy posiadania	1	1,85

16. wyzwolenie człowieka od błędnej żądzy posiadania	1	1,85
17. bezklasowość	1	1,85
18. zniesienie granic	1	1,85
19. wiara w masy ludowe	1	1,85
20. wiara w komunizm	1	1,85
21. braterstwo	1	1,85
22. wierność ideologii	1	1,85
23. ateizm	1	1,85
24. szczęśliwość	1	1,85
25. najwyższą wartością dobro wspólne	1	1,85
26. demokracja	1	1,85
Suma różnych cech	38	
Suma frekwencji cech	54	100%

KOMUNIZM — jako realny system polityczny

N=7

Frekwencje i % odpowiedzi

CECHY

1. brak wolności	5	16,13
1.1 brak swobody religijnej	1	3,23
1.2. brak swobody politycznej	1	3,23
2. nieliczenie się z potrzebami człowieka	3	9,68
2.1. nieliczenie się z materialnymi potrzebami człowieka	1	3,23
2.2. nieliczenie się z psychicznymi potrzebami człowieka	1	3,23
3. totalitaryzm	2	6,45
4. wypaczenia	2	6,45
4.1. wypaczenie charakterów	1	3,23
5. brak poszanowania dla jednostki ludzkiej	2	6,45
5.1. traktowanie ludzi jako masy roboczej	1	3,23
6. bezwzględne społeczeństwo	2	6,45
6.1. bezwzględność w produkowaniu jak największej ilości dóbr materialnych	1	3,23
7. równość	1	3,23
8. brak równości	1	3,23
9. błędne założenia	1	3,23
10. przemoc fizyczna	1	3,23
11. fanatyzm ideologiczny	1	3,23
12. głód	1	3,23
13. nędza	1	3,23
14. kłamstwo	1	3,23
15. wszechwładza partii	1	3,23
16. nic dobrego	1	3,23
17. praca jako świętość	1	3,23
18. służba jako świętość	1	3,23
19. ideologia marksistowska	1	3,23
20. ograniczenie praw człowieka	1	3,23
21. brak praw obywatelskich	1	3,23
Suma różnych cech	28	
Suma frekwencji cech	31	100%